

Комісарчук Р. В.
доцент кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»,
кандидат юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ САМОВІЛЬНОГО ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Серед злочинів проти військової служби самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407 КК України) є найпоширенішим, — це за словами військових прокурорів. Офіційна статистична звітність по даному напрямку відсутня. За неофіційними даними серед злочинів проти встановлення порядку несення військової служби (військові злочини) за самовільне залишення військової частини або місця служби в 2014-2018 роках було притягнуто до кримінальної відповідальності 52 % військовослужбовців від загального числа засуджених за військові злочини.

Метою дослідження є розробка теоретичних основ боротьби з самовільним залишенням військової частини або місця служби, вдосконалення правотворчої й криміналістичної технології (в т.ч. криміналістичної політики та стратегії), криміналістичної методики розслідування за даними провадженнями.

Елементами криміналістичної характеристики самовільного залишення військової частини або місця служби є: характеристика особи військовослужбовця, який залишив військову частину або місце служби, спосіб, обстановка самовільного залишення, зв'язок самовільного залишення з іншими злочинами.

Переважає частка самовільних залишень відбувається військовослужбовцями, які проходять військову службу за призовом, причому значна частина — в перші місяці військової служби. Це свідчить про такі властивості особистості військовослужбовця як непідготовленість до фізичних навантажень, виконання обов'язків військової служби, невпевненість у власних силах, безпорадність без батьків, нездатність адаптуватися до нових соціально-побутових умов, вибудовування міжособистісних відносин в новому військовому середовищі, замкнутість в собі, туга за домом, рідними і близькими й т.п. Водночас певна кількість самовільних залишень є наслідком переважно нестатутних відносин у військовій частині. У зв'язку з цим для особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби властиві ознаки потерпілого військовослужбовця.

Способи самовільного залишення військової частини або місця служби найрізноманітніші: таємним чином, відкрите, неприховане

залишення, за допомогою свідомо неправомірного отримання звільнення, відпустки, використання певних технічних засобів й пристосувань, самостійно або за допомогою інших військовослужбовців, так і з допомогою цивільного населення й т. п. Самовільне залишення іноді відбувається групою військовослужбовців. Це може бути ситуативне об'єднання але як таке, що носить більш організований характер.

Що стосується обстановки аналізованого злочину, значення мають найбільш оптимальні місця для залишення військової частини («сліпі зони» території частини, слабо освітлені, малолюдні, зручні для подолання певних перешкод і т.д.). Значне число самовільного залишення відбувається після вечірньої перевірки, в нічний час доби. Тут більше шансів залишитися непоміченим, віддалитися від місця дислокації військової частини. В обстановку самовільного залишення можна включити поведінку осіб, що опинилися на місці злочину, погана охорона території, атмосфера у військовій частині і т.д.

Часом самовільне залишення частини або місця служби утворює склад в сукупності з іншими злочинами. Тут можна виділити: злочини, що передують і є причиною самовільного залишення; злочини, що полегшують і прикривають самовільне залишення, що додають їй законний характер; злочини, що здійснюються в період самовільного залишення.

Особливості розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби. Початок кримінального провадження даної категорії злочинів може бути наслідком вирішення наступних типових вихідних ситуацій: 1) розпочато провадження за фактом скоєння злочину згідно з матеріалами військової частини; 2) розпочато провадження за матеріалами оперативної та іншої інформації; 3) розпочато провадження на основі затримання особи, яка самовільно залишила військову частину або місце служби при перевірці документів; 4) розпочато провадження за результатами перевірки правоохоронними органами військової частини.

Специфічність в розслідуванні кримінальних проваджень про самовільне залишення військової частини або місця служби полягає в тому, що з самого початку стає відома особа, яка ухилилася від військової служби. Тому найбільш загальними (генеральними) слідчими ситуаціями є: 1) ситуація, що характеризується відсутністю військовослужбовців у військовій частині або місці служби; 2) ситуація, що характеризується припиненням ухилення від військової служби.

У першій ситуації на початковому етапі розслідування, перш за все, висуваються наступні версії про сутність події: скоєно самовільне залишення або дезертирство; залишення військової частини або місця служби скоєно при наявності обставин, що виключають зло-

чинність діяння (крайня необхідність, фізичний або психічний примус, обгрунтований ризик, виконання наказу або розпорядження); має місце вбивство, самогубство, природна смерть або нещасний випадок; відсутність військовослужбовця обумовлено іншими незалежними від нього причинами (затриманий працівниками поліції або військової комендатури, захоплений в якості заручника, викрадений, хворий, зміна графіка проходження поїздів, стихійні лиха і т.д.).

Розглядаються й найрізноманітніші версії щодо причин, мотивів, мети, термінів самовільного залишення військової частини або місця служби. Найбільш типовими є: застосування до військовослужбовця нестатутних відносин, як з боку товаришів по службі, так і з боку осіб офіцерського складу, у військовому середовищі переважають відносини «дідівщини», боязнь за власне життя і здоров'я, невміння вносити психологічні та фізичні навантаження, туга по дому, рідним і близьким, особливо в перший період військової служби, отримання звісток від батьків, коханої дівчини, не отримання належного звільнення, відпустки, не виключення зі списків особового складу, не дивлячись на закінчення терміну служби, залишення з метою приховати або вчинити інший злочин.

У другій ситуації загальні версії конкретизуються. Наприклад, при виявленні трупа військовослужбовця відповідно розглядаються версії про вбивство, самогубство, природну смерть або летальний випадок.

В ході розслідування зазначених злочинів важливе значення мають *обставини, що підлягають встановленню*. Обставини, що підлягають встановленню, визначаються з урахуванням складу злочину, що розслідується й предмета доказування. Стосовно конкретних ситуацій підлягають встановленню: точний вік військовослужбовця, коли він був призваний на військову службу, наявність не знятої або непогашеної судимості, відмова в наданні належного звільнення або відпустки, залишення в списках особового складу, не дивлячись на закінчення встановленого терміну служби, наявність хвороби, що робить неможливою продовження служби, час її набуття, інші обставини порядку призову і проходження служби.

Особливості тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій при розслідуванні самовільного залишення військової частини або місця служби. У ситуації, яка характеризується відсутністю військовослужбовця у військовій частині або місці служби, основні зусилля спрямовані на його *розшук і затримання (у зв'язку з цим — негласні слідчі (розшукові) дії*. З цією метою, перш за все, проводяться розшукові заходи: обстеження приміщень військової частини та прилеглої території, переслідування військовослужбовця по гарячих слідах, оточення й прочісування місцевості; патрулювання в громадських місцях, організація спостереження, засідок і т.д.

КПК України визначає процедуру затримання (ст.ст. 207-213 КПК України). Особа є затриманою з моменту, коли вона силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (ст. 209 КПК України).

Тактика затримання в значній мірі обумовлюється наявною обстановкою. Коли військовослужбовець перебуває в приміщенні, необхідно організувати його блокування, в тому числі вікон, балконів, основних і додаткових виходів, горищ, дахів, підвальних приміщень, передбачити можливість переходу в сусіднє приміщення, на дах будівлі і т.д. Під'їзджаячи на автомобілі найправильніше не заїзджати у двір, щоб не привертати уваги (звук двигуна, дверей) й дати йому можливість втекти, не використовувати державні номери і спеціальні знаки.

Іноді не вдається повною мірою блокувати приміщення, особливо в приватному секторі. В аналогічних випадках застосовуються відволікаючі заходи, спрямовані на проникнення в приміщення, встановлення прямого контакту з розшукуваним, виведення (виманювання) його з помешкання (іншого місця перебування), організуються засідки і спостереження з метою затримання в іншому більш відповідному місці. Одночасно вирішуються й такі питання як, наприклад, визначення місцезнаходження військовослужбовця, рекогносцировка приміщення, уточнення кількості осіб, які знаходяться в ньому.

Проблемним також є і питання про доказове значення поведінки особи в момент її затримання. Особа, яка затримала військовослужбовця, спостерігала його в певній обстановці і припинила його подальші дії з ухилення від проходження військової служби. Однак КПК України містить вимоги, згідно з якими про затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, складається протокол, в якому, крім відомостей, передбачених статтею 104 цього Кодексу, зазначаються: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання відповідно до положень статті 209 цього Кодексу; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Протокол про затримання підписується особою, яка його склала, і затриманим. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому, а також надсилається прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК).

Щодо затримання співробітника кадрового складу розвідувального органу України при виконанні ним своїх службових обов'язків і пов'язаних з цим особистий обшук та огляд його речей, то, застосовуються тільки в присутності офіційних представників цього органу (ч. 6 ст. 208 КПК). Така інформація дозволяє прийняти обґрунтоване рішення про затримання, і створити необхідні умови для тактично правильного допиту затриманого.

Безпосередньо після затримання особи в усіх випадках доцільно проводити *особистий обшук*. В ході особистого обшуку обстежується одяг, взуття, тіло, наявні речі. Часто військовослужбовці приховують бритви, ножі і т.д. Увага звертається на особисті документи, записні книжки, проїзні квитки, наявність стільникового телефону, грошових коштів та інших матеріальних цінностей, наркотичних речовин і т.п.

Стосовно до проваджень про самовільне залишення військової частини або місця служби *обшук* найчастіше проводиться за місцем проживання військовослужбовця, його батьків, родичів і близьких. Звертається увага на меблі, наявність схованок, прихованих приміщень, де може перебувати сам військовослужбовець або його зброя, боєприпаси та інші предмети, які можуть мати значення для провадження. При цьому необхідно зіставляти зовнішні і внутрішні розміри приміщень, щоб виявити приховані ємності. Разом з тим використовуються і такі тактичні прийоми як «словесна розвідка», «спостереження за поведінкою обшукуваних осіб».

Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. У зв'язку з цим видається правильним перш за все визначити всі підстави проведення обшуку, і лише потім порядок проведення обшуку відносно військовослужбовця.

Важливим джерелом інформації є *огляд*. Він здійснюється з метою виявлення військовослужбовця, залишених ним слідів-відображень, реконструкції механізму скоєння злочину, визначення місця залишення військової частини і напрямку його зникнення, кількості осіб які знаходилися в цьому місці на момент втечі, виявлення свідків, а також для логічного аналізу інших обставин.

Особливо значимі докази дає *огляд місця події* в тих випадках, коли залишення військової частини або місця служби відбувалося із залишенням матеріальних слідів. Так, в ході огляду місця події можуть бути виявлені сліди, залишені військовослужбовцям при подоланні ними різних перешкод, інші пошкодження навколишньої обстановки.

Особливу увагу слід приділяти не тільки фіксації даних слідів, але й їх опису в протоколі огляду на момент знаходження в певних місцях. При наступних допитах ці місця повинні збігатися з тими, які були вказані згодом допитаними військовослужбовцями.

В певних випадках особа може залишити на місці служби або втратити документи, які засвідчують її особу. Однак при цьому *огляд документів* здійснюється в рамках такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події.

Найбільш поширеною слідчою дією є *допит*. У ситуації, яка характеризується відсутністю військовослужбовця, допитуються його прямі і безпосередні командири, товариші по службі (які перебували з розшукуванням в хороших відносинах, які несуть службу на контрольно-пропускних пунктах, які входять до складу варти або вахти і т.д.), родичі, знайомі (проживають як в районі дислокації частини, так і в інших регіонах країни) та інші особи. В ході допиту командирів і товаришів по службі з'ясовуються взаємовідносини у військовому колективі, ставлення до військової служби, плани і наміри військовослужбовця та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Крім того, до матеріалів кримінального провадження в кожному випадку повинні долучатися відомості, що характеризують особу військовослужбовця, який зник (характеристики, відомості про стан його здоров'я і т.п.). Разом з тим слід уникати випадків, коли командуванням військової частини будуть спеціально складатися негативні характеристики стосовно військовослужбовця, з тим щоб підтвердити його схильність до вчинення правопорушень. У зв'язку з цим досить значну цінність будуть представляти документи, які були складені ще до залишення особою військової частини або місця служби.

В ході допиту затриманого чи, військовослужбовця, який добровільно з'явився з'ясовуються обставини і причини залишення частини або місця служби, діяльність за весь період відсутності, кому допитуваний розповідав про свій намір покинути частину, у кого він взяв необхідні йому гроші і цивільний одяг, хто бачив, як він залишив місце служби, з ким він зустрічався за територією частини, яким саме транспортом він користувався, через які населені пункти проїздив, коли, де і за яких обставин був затриманий, на які кошти існував, яким чином до нього потрапили ті-чи-інші предмети, одяг, гроші, де залишив військоове обмундирування і т.п.

Отже, боротьба з самовільним залишенням військової частини або місця служби — комплексна задача. Важливу роль відіграє вдосконалення законодавства і практики його застосування, застосування криміналістичних засобів, прийомів, рекомендацій в ході розслідування злочинів, як основних елементів криміналістичної технології. Особливе значення дана тематика набуває у зв'язку з реформуванням Збройних сил України. Але, до теперішнього часу безліч питань, що виникають в ході досудового розслідування злочинів проти встановлення порядку несення військової служби (військові злочини), а тим більш про самовільне залишення військової частини або місця служби, не досліджені, що ще раз підтверджує кризу криміналістики, як науки.